

Medegefinancierd door
de Europese Unie

Monitoringsplan LIFE-IP Klimaatadaptatie

14-04-2023

ORG-ID

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

Colofon

Dit rapport is gemaakt in opdracht van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en maakt deel uit van het programma LIFE-IP Klimaatadaptatie.

Titel: Monitoringsplan LIFE-IP Klimaatadaptatie

Kenmerken

Project title: Netherlands National Adaptation Strategy on Climate Change, to Local Networks

Accelerating Climate Resilience (NL-NASCCELERATE)

Project acronym: LIFE20 IPC/NL/000006 – LIFE-IP NL-NASCCELERATE

Deliverables:

A5. Monitoring and evaluation strategy

D5. General strategy for monitoring and evaluation of the overall impact of the LIFE-IP actions on NAS implementation, and working plan for collecting, processing and synthesizing all relevant information from the LIFE-IP actions and other relevant initiatives along the lines and logic of the four interrelated work packages.

D6. Detailed definition of main indicator themes, monitoring protocol and planning.

D7. Detailed definition of ecosystem functions restoration KPIs, monitoring protocol and planning.

Beneficiary: Ministry of Infrastructure and Water Management

Auteurs

Esther Snepvangers (TAUW), Monique de Groot (TAUW), Robert de Graaf (ORG-ID)

Opdrachtgever

Roald Wolters (ministerie van Infrastructuur en Waterstaat), Joost van der Ree (RIVM)

Datum

14-04-2023

Medegefinancierd door de Europese Unie. De opvattingen en meningen die worden geuit zijn echter uitsluitend die van de auteur(s) en komen niet noodzakelijk overeen met die van de Europese Unie of CINEA. Noch de Europese Unie, noch de subsidieverlenende autoriteit kunnen daarvoor verantwoordelijk worden gesteld.

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

Summary “Monitoring plan LIFE-IP”

This document presents the monitoring plan for the Dutch LIFE-IP Climate Adaptation program. The LIFE-IP Climate Adaptation program (2022-2027) is a Dutch program that is co-funded by the European Union and aims to accelerate the implementation of climate adaptation measures in the Netherlands. The goal of the program is to accelerate the execution of the National Adaptation Strategy, by removing major barriers to implementation at governmental, strategic and operational levels. Governments, businesses, civil society organizations, and citizens are already actively engaged in climate adaptation, all with the goal of making the Netherlands climate-proof by 2050. However, by organizing the measures more intelligently, the common goal of making the Netherlands more resilient to climate change, can be reached more effectively and efficiently.

To assess the program's effectiveness and efficiency, the program will be evaluated and monitored through a learning monitor. This monitor evaluates whether and how effectively the eighteen projects within the program contribute to accelerating the process of making the Netherlands climate-proof. The monitor, as part of a learning evaluation, typically serves three purposes: accountability, learning, and communication.

The LIFE-IP Climate Adaptation program focuses on four pillars, also known as “gears”, as they are interconnected, interdependent, and drive each other. The four pillars are: C1 - knowledge and tools, C2 - awareness and sense of urgency, C3 - governance and the integrated approach and C4 – business models and finance. By focusing on these four pillars, the LIFE-IP Climate Adaptation program can effectively overcome obstacles that impede the swift implementation of measures.

The pillars are monitored through a yearly learning cycle. Each cycle includes program days, a year report (through the accountability track) and quarterly meetings of the pillars. Each activity fuels the next and results into a continuous and growing learning process. The learning cycle is based on the triple loop learning theory. The implementation strategy for this monitor is based on interviews with the project- and gear leaders and several strategy sessions with the project team.

The interviews with the project- and gear leaders and the strategy sessions determined the indicators that are monitored through the yearly cycle. The indicators are classified into categories such as throughput, output, outcome, and impact, which are assessed at the project, pillar, and program level (see figure 1).

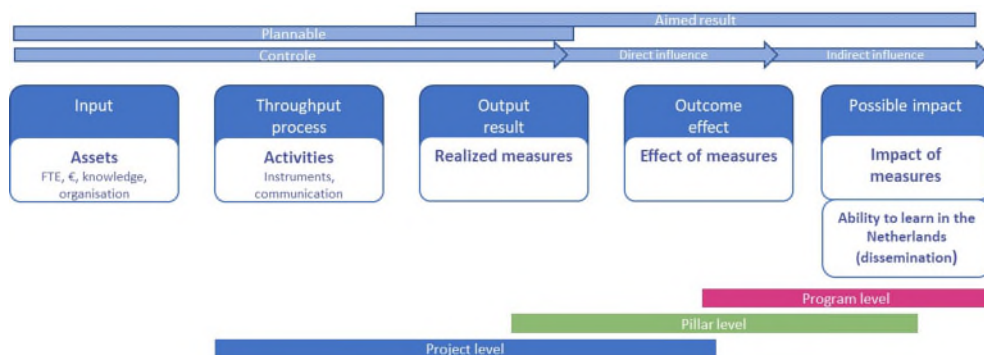

Figure 1: overview of the monitoring strategy

The indicators were also utilized to establish a “baseline measurement”, which indicates the status of each indicator at the start of the program. Progress on each indicator is requested annually through the annual report. Additionally, interim learning experiences are assessed and documented during meetings held every quarter with each gear.

Co-funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or CINEA. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Medegefinancierd door
de Europese Unie

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

Inhoudsopgave

1	Status van dit document	5
2	Inleiding	7
3	Monitoringsstrategie	8
3.1	Doel monitoring	8
3.2	Tandwielen en projecten	10
3.2.1	Uitleg tandwielen	10
3.2.2	Toelichting op de LIFE-IP projecten	10
4	Monitoringsprotocol	13
4.1	Startpunt monitoring	13
4.2	Type indicatoren	13
4.3	Monitoring proces	14
4.4	Organisatie	15
5	Rapportage 0-meting	16
5.1	D1 - Monitoring van tandwiel Kennis en tools (C1)	16
5.2	D2 – Monitoring van tandwiel bewustwording en urgentie (C2)	17
5.3	D3 – Monitoring van tandwiel governance en integrale aanpak (C3)	18
5.4	D4 – Monitoring van financieringsmodellen (C4)	20
5.5	D5 – Overall impact	21
5.6	D6 – Socio-economische impact	21
5.7	D7 - Ecologische impact	23
5.8	Vervolg	24

1 Status van dit document

Dit monitoringsplan beschrijft de monitoringsstrategie inclusief het monitoringprotocol en bouwt voort op versie 1.1 van het monitoringprotocol van december 2022. In dit document doen we tevens verslag van de 0-meting. Het document is opgesteld op basis van:

- het Programma LIFE-IP Klimaatadaptatie;
- de offerte van TAUW en ORG-ID;
- de projectstartup en de tweewekelijkse voortgangsoverleggen voor de monitoring met het ministerie van Infrastructuur en Water (IenW) en het RIVM;
- de beantwoording van de beknopte uitvraag aan de projectleiders;
- interviews met de tandwieltrekkers;
- de jaarrapportage van het programmteam;
- de door projectleiders in- en aangevulde monitoringstabel;
- een werksessie tijdens de landelijk programmadag.

Uit de beknopte uitvraag tijdens de interviews zijn de volgende project specifieke behoeften voor monitoring naar voren gekomen:

- Allereerst is bij één project de behoefte geuit om *uitvoerings*projecten in het algemeen te monitoren. Daarnaast werd bij dit project aangegeven dat er binnen het LIFE-IP geen uitvoeringsprojecten zijn, maar bij 11 van de 18 projecten vinden pilots of demonstratie- projecten plaats. Alle projecten, en dus ook uitvoeringsprojecten, worden gemonitord. Daarmee wordt de hiervoor genoemde behoefte gedekt.
- Twee projecten die werken aan het thema hitte hebben behoefte aan monitoring op het thema. Allereerst ligt er de behoefte om te weten welke maatregelen tegen hitte daadwerkelijk effectief zijn. Ten tweede is er de wens te weten hoe die maatregelen in de praktijk worden gebracht. Ten derde is er behoefte om te weten welke beleidsinspanningen effect hebben op hittestress. Het monitoren van specifieke hitte maatregelen (zoals zonnenschermen) is geen onderdeel van de monitoring. De monitoring volgt alleen de voortgang op het overkoepelende thema. Het lerend vermogen van de monitor geeft de projectleiders wel de mogelijkheid te leren van elkaars beleidsinspanningen (zie bijvoorbeeld de leerervaringen in hoofdstuk 5).
- Op het thema bewustwording en urgentiebesef willen twee projecten monitoren in hoeverre een project bijdraagt aan bewustwording, actiebereidheid en in hoeverre een maatregel sowieso was genomen (zonder project). Aangegeven wordt dat ze hierover kennis willen delen met andere partners van het LIFE-IP. Een aandachtspunt dat één partij geeft is dat opgepast moet worden dat maatregelen die in één project niet blijken te werken volledig worden afgeschreven. Mogelijk werken ze in een ander project wel goed. Het is dus van belang een onderbouwing te geven waarom iets wel of niet goed uitpakt. Onderzoek doen naar bewustwording en actiebereidheid is een van de indicatoren van de monitoring (zie hoofdstuk 4). Op deze wijze wordt deze behoefte meegenomen in de monitoring.
- Vanuit een project is de behoefte geuit om te weten hoeveel GGD'en en welke afdelingen van de GGD'en aan de slag gaan met klimaatadaptatie en hoeveel gemeenten serieus/expliciet gezondheid meenemen bij klimaatadaptatie. Dit ligt buiten de scope van de monitoring van het LIFE-IP en wordt dus niet meegenomen. Uiteraard kan informatie die GGD'en zelf verzamelen ingebracht worden in deze monitor, mits dit door de deelnemers zelf wordt ingebracht.
- Ten slotte blijkt er behoefte te zijn om meer te weten over monitoring zelf. Eén partij geeft aan dat de monitoring aan moet sluiten bij al lopende (landelijke) initiatieven. Concreet wordt hierbij de Monitor Zuid-Holland genoemd. Eveneens is aangeraden om samen te werken met Stichting CAS. Reden is het feit dat CAS een monitoringslab organiseert en betrokken is bij de op te starten landelijke monitor klimaatadaptatiebeleid van het PBL. Inmiddels is CAS betrokken. Kim van Nieuwaal van CAS nam deel aan de twee strategiesessies die in het kader van dit monitoringsplan zijn georganiseerd. Een andere partij gaf aan behoefte te hebben aan meer inzicht in monitoringsvormen. Twee partijen gaven bovendien aan behoefte te hebben aan goede indicatoren. Tijdens de programmadagen worden leerervaringen met monitoring gedeeld. Hierbij

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

komen zowel andere monitoringsvormen als goede indicatoren aan de orde. Aanvullend hierop kan in de kwartaalbijeenkomsten van 2023 en de landelijke bijeenkomst in het najaar van 2023 hier nader aandacht aan besteed worden. Deze leerbehoeften kunnen ook in aanmerking komen voor een monitorspecial in 2024.

Bij de uitvraag aan de projectleiders om de indicorentabel in- en aan te vullen bleek dat er veel overlap was met de gegevens die de projectleiders reeds hadden aangeleverd voor de jaarrapportage (ter financiële verantwoording). Op basis daarvan hebben we onze monitoringsstrategie en -protocol aangepast. Dit voorstel is getoetst (en akkoord bevonden) tijdens de landelijke programmadag op 7 maart met de aanwezige projectleiders.

Het voorliggend monitoringsplan is in de jaarcyclus opgesteld na de eerste programmadag en voor de kwartaalbijeenkomsten van Q2 (zie figuur 3; pagina 14). Dit document is op 21 maart 2023 en 30 maart 2023 besproken met het ministerie van I&W en vormt na vaststelling onderdeel van de rapportage aan LIFE-IP.

Vervolgactiviteiten voor het monitoringsplan zijn:

- Faciliteren van de 1e monitoringscyclus op tandwielniveau tijdens de kwartaalbijeenkomsten van de tandwielen in Q2;
- Faciliteren van de 1e monitoringscyclus op programmaniveau tijdens de landelijke programmadag in oktober 2023;
- Leringen destilleren uit de jaarrapportage;
- Aanvullen en waar nodig aanpassen van het monitoringsplan op basis van nieuwe inzichten.

Dit monitoringsplan is een levend document en aan de hand van bovengenoemde activiteiten wordt dit plan verder aangevuld.

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

2 Inleiding

Voor u ligt het monitoringsplan voor het LIFE-IP Klimaatadaptatie programma. Het LIFE-IP klimaatadaptatie (2022-2027) is een Nederlands programma dat mede gefinancierd wordt door de Europese Unie. Het omvat maatregelen voor het versnellen van de uitvoering van klimaatadaptatiemaatregelen in Nederland. Om de effectiviteit van het LIFE-IP Klimaatadaptatie te bepalen, evalueren en monitoren we de projecten die vallen onder het programma. De evaluatie vindt plaats middels een lerende monitor.

Het doel van het LIFE-IP Klimaatadaptatie is Nederland nog beter weerbaar maken tegen klimaatverandering door belemmeringen die bestaan bij implementatie van de Nationale klimaatadaptatiestrategie (NAS) weg te nemen. Overheden, bedrijven, maatschappelijke organisatie en burgers zijn al actief aan de slag met klimaatadaptatie. Dat doen ze met het doel om ervoor te zorgen dat Nederland in 2050 klimaatbestendig is. Wat er al gebeurt, kan echter nog beter, sneller en efficiënter. Vooral als we de maatregelen slimmer organiseren. Het LIFE-IP Klimaatadaptatie is in het leven geroepen om precies dat voor elkaar te krijgen. De monitor die in dit document uiteen wordt gezet is bedoeld om te evalueren of en hoe effectief de achttien projecten die onder het programma vallen bijdragen aan het sneller klimaatbestendig maken van Nederland.

Dit monitoringsplan beschrijft hoe we al deze projecten monitoren. Hoofdstuk 3 vormt de monitoringstrategie. Daarin zetten we uiteen *waarom* we monitoren en *hoe* we monitoren. Daarna omschrijven we in hoofdstuk 4 *wat* we monitoren. Dit hoofdstuk vormt het monitoringsprotocol. Hoofdstuk 5 is de 0-meting.

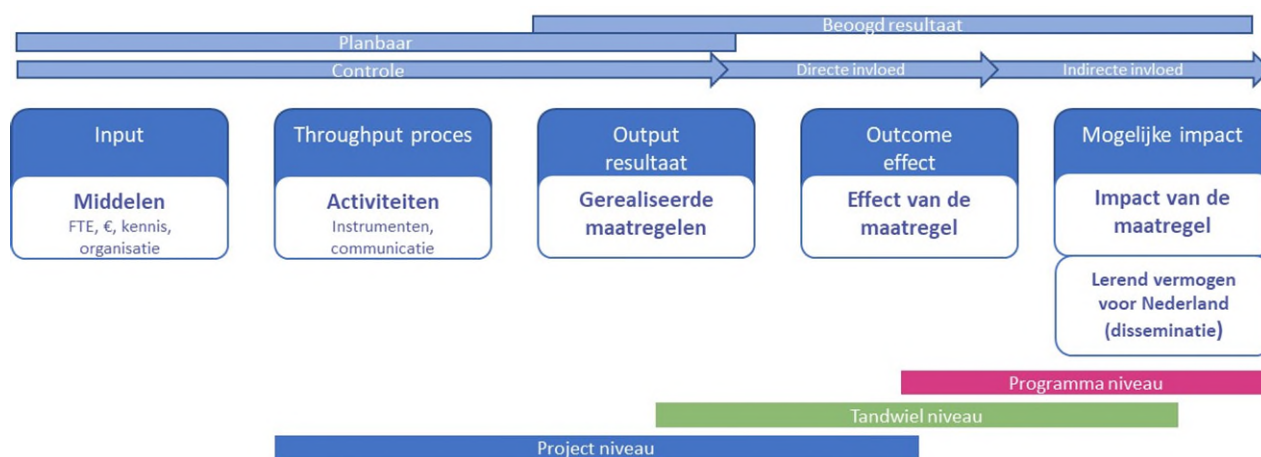
Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

3 Monitoringsstrategie

3.1 Doel monitoring

Monitoring kan plaats vinden op verschillende onderdelen en niveaus. Voor dit project maken we onderscheid tussen throughput, output, outcome en impact op project-, tandwiel-, en programmaniveau. Figuur 1 toont welke onderdelen we op welk niveau meten.

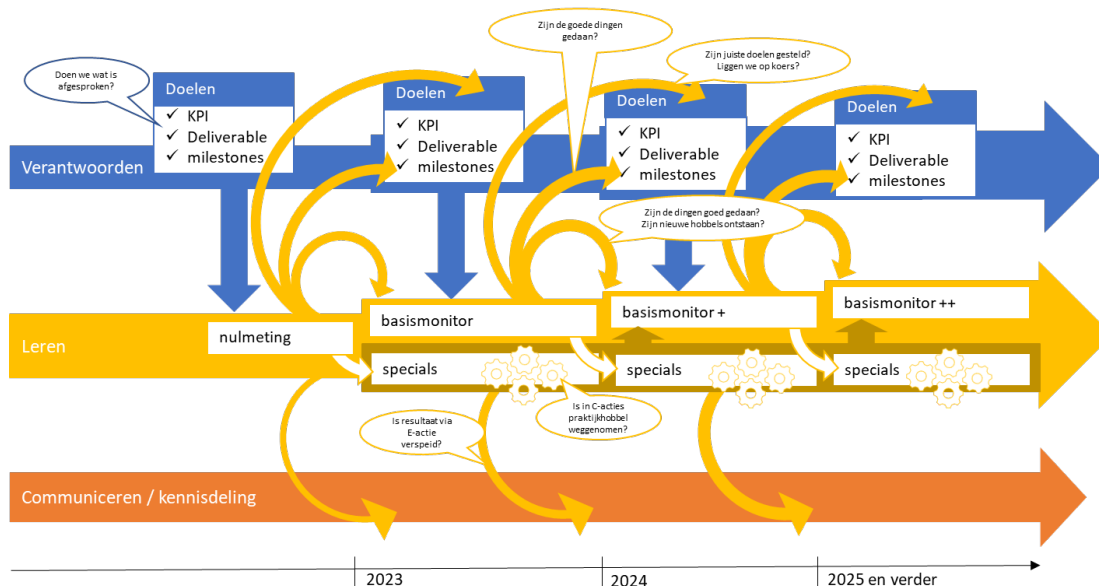
Figuur 1: Type indicatoren op project, tandwiel en programmaniveau.

Monitoring als onderdeel van lerende evaluatie dient veelal de volgende drie doelen: verantwoorden, leren en communiceren (zie figuur 2). De algemene verantwoording over de voortgang en communicatie van LIFE-IP Klimaatadaptatie vinden plaats in andere sporen van het programma (F-acties). Hierdoor kan de monitor waar in dit document over wordt gesproken (de zogenaamde D-acties) zich focussen op het leren. De monitor heeft als doel de bijdrage van het programma LIFE-IP Klimaatadaptatie aan de versnelling van NAS en DPRA in te schatten. De monitor doet dat op basis van het delen en bespreken van de uitkomsten van de monitoring. We maken hiervoor gebruik van de resultaten van het verantwoordingspoor zoals de jaarrapportages. Ook zorgen we ervoor dat onze lessen worden meegenomen in het communicatie en disseminatie spoor. Lerend evalueren en een lerende monitor vragen om een omgeving waarin informatie vrijuit gedeeld kan worden, zonder het risico dat die informatie door partijen, die niet bij het leren aanwezig waren, verkeerd geïnterpreteerd kan worden. Daarom wordt de leerinformatie pas na akkoord van de lerende partijen naar buiten gebracht.

Drie vragen en leringen staan centraal in de monitoring:

- Doen we de dingen goed? Oftewel, kan wat we doen beter? (Throughput + output)
- Doen we de goede dingen? Oftewel, kan hoe we het doen beter? (Outcome)
- Zijn de juiste doelen gesteld/licgen we op koers? Oftewel, vraagt waarom we het doen om bijsturing? (Impact)

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

Figuur 2: Visie op een lerende monitor

In figuur 2 is de 'lerende monitor' terug te zien als het gele spoor. Het spoor van 'verantwoording' is blauw. Het communicatie en disseminatiespoor is oranje. In het blauwe spoor wordt jaarlijks de voortgang gemonitord en gerapporteerd langs vastgestelde *Key Performance Indicators* (= sleutel prestatie indicatoren; KPI's), de beloofde producten en de vastgestelde mijlpalen.

Omdat we meerwaarde willen creëren voor het LIFE-IP Klimaatadaptatie als geheel alsook buiten het programma en voor de projecten zelf, zijn er zogenaamde specials toegevoegd aan de monitoring.

De specials focussen bijvoorbeeld op:

- Data: verzamelen, ontsluiten, communiceren (zoals over hitte, pilots, demonstratieprojecten, bewustwording, actiebereidheid);
- Verbinding met de eigen organisatie, verankering in beleid (zoals over effecten beleidsinspanningen hitte, aantal betrokken overheidspartijen die aandacht aan klimaatadaptatie gezondheid besteden, aansluiting op andere monitors);
- Maatschappelijke ontwikkelingen en transitie die raken aan de activiteiten in de projecten (zowel hobbels als versnellers);
- Regionale of lokale verschillen die blijken uit de basismonitor.

Deze specials zorgen voor een aanvullende verdieping op het niveau van het programma, tandwiel of de projecten. De specials kunnen eenmalig gekozen worden maar ook aanleiding geven de basismonitor verder uit te breiden. De lijst met specials stellen we samen op basis van de behoefte van NAS, DPR, de tandwieltrekkers en de projecten. Zo weten we zeker dat de monitor meerwaarde kan bieden.

De jaarlijkse monitoringscyclus kan aanvullende KPI's, producten of mijlpalen opleveren, die dan na akkoord van de deelnemende partijen jaarlijks kunnen worden uitgevraagd. De informatie die de monitoringscyclus oplevert, biedt ook basisinformatie voor het communicatie en disseminatiespoor.

De monitoring, inclusief dit monitoringsplan, zijn continu in ontwikkeling. Het is immers een lerende monitor. De vragen die in dit monitoringsplan staan, kunnen aan de hand van lessen die we leren aangepast worden.

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

3.2 Tandwielen en projecten

3.2.1 Uitleg tandwielen

LIFE-IP Klimaatadaptatie richt zich op vier thema's. In dit programma heten die ook wel 'tandwielen', omdat ze in elkaar haken, elkaar en de versnelling van klimaatadaptatie aanzwengelen en niet zonder elkaar kunnen. Door op die vier tandwielen te focussen, kan LIFE-IP Klimaatadaptatie gericht barrières wegnemen die een versnelde uitvoering van maatregelen in de weg staan.

De vier tandwielen zijn:

- Bundeling en uitwisseling van **kennis, ervaringen en tools** – C1 kennis en instrumenten
- Stimuleren van **de bewustwording en het urgentiebesef** ten aanzien van klimaatverandering - C2 bewustwording en gevoel van urgentie
- **Governance en integrale aanpak**, gericht op efficiënte organisatie en klimaatadaptatie als vanzelfsprekend onderdeel van alle ruimtelijke plannen en projecten – C3 bestuur en integrale aanpak
- Ontwikkeling van **nieuwe verdienmodellen en nieuwe vormen van financiering** – C4 bedrijfsmodellen en financiën

3.2.2 Toelichting op de LIFE-IP projecten

Onder het programma vallen 18 projecten, de zogenaamde tandwielprojecten. Elk project is gekoppeld aan één van de vier tandwielen. De uitvoering daarvan ligt bij provincies, gemeenten, waterschappen, GGD's, rijksinstaties en LTO-Noord. Alle tandwielprojecten zijn voorbeeldprojecten. De kennis en ervaring die daaruit voortkomt, wordt actief verspreid. Dit gebeurt via acties die zich richten op communicatie, netwerken tussen stakeholders en het reproduceerbaar maken en verspreiden van de resultaten in binnen- en buitenland. Een overzicht met de projecten per tandwiel is te zien in tabel 1, 2, 3 en 4.

Tabel 1: projectomschrijvingen tandwiel C1 Kennis en instrumenten

Projectnummer	Projectomschrijving	Projectdoel
C1.1 - KNMI	Lokale meteorologische informatie over het huidige en toekomstige klimaat	Verbeteren van de toegankelijkheid en beschikbaarheid van lokale data over klimaatverandering door verschillende stakeholders
C1.2 - RWS	Ontwikkeling van een klimaatscan, klimaatkompas en actie tabel over ecosysteem restauratie bij natuur in natte Delta's	In kaart brengen van de verwachten effecten van klimaatverandering op het ecologisch functioneren van grote wateren
C1.3 - VGGM	Integratie van gezondheidsaspecten in klimaatadaptatie maatregelen: identificatie van maatregelen gerelateerd aan hittestress en infectieziekten	Het beschermen van de gezondheid van bewoners door het ontwikkelen en beschikbaar maken van richtlijnen voor GGD'en over hoe zij gemeenten kunnen adviseren en steunen bij het efficiënt en effectief integreren van gezondheid in klimaatadaptatie beleid

Tabel 2: projectomschrijvingen tandwiel C2 bewustwording en gevoel van urgentie

Projectnummer	Projectomschrijving	Projectdoel
C2.1 - Gemeente Arnhem	Naar een klimaatadaptief Arnhem	Het bewust maken van inwoners en organisaties in Arnhem over

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

		<p>klimaatverandering en maatregelen die ze zelf kunnen nemen om de stad en hun eigen omgeving meer klimaatadaptief te maken</p>
C2.2 - Gemeente Apeldoorn	City park Apeldoorn	<p>Het transformeren van de binnenstad naar een groen en blauw gebied, om 1) een kwalitatief betere leefomgeving te creëren en 2) de effecten van klimaatverandering tegen te gaan.</p>
C2.3 - Gemeente Groningen	Wijkklimaatmonitoring in Groningen	<p>Het vergroten van bewustzijn en actiebereidheid bij bewoners/ondernemers en het promoten van samenwerking tussen de lokale overheid en bewoners/ondernemers.</p>
C2.4 - Gemeente Rotterdam	Lokaal hitteplan in de gemeente Rotterdam	<p>Ontwikkelen en toepassen van een lokaal hitteplan voor verschillende wijken in Rotterdam met als doel het voorkomen van negatieve gezondheidseffecten door hitte</p>
C2.5 - Waternet Amsterdam	Amsterdam Rainproof	<p>Vorbereiden en helpen van de stad Amsterdam in het omgaan met in toenemende mate piekbuien door beter gebruik van regenwater en het voorkomen van schade door extreme regen. Rainproof zorgt voor meer bewustzijn en stimuleert het gevoel van urgentie door het bewust maken van gezamenlijke verantwoordelijkheid</p>
C2.6 - Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden	Vergroten sponswerking van het bodem- en watersysteem in de regio Utrecht Zuidwest	<p>Verbeteren van stakeholder bewustzijn en hun actiebereidheid om kennis uit pilot projecten toe te passen en te ontwikkelen. De pilot projecten genereren kennis en ervaring die we gebruiken en delen in en buiten het netwerk van partners die tegen dezelfde uitdagingen aanlopen.</p>

Tabel 3: projectomschrijvingen tandwiel C3 Bestuur en integrale aanpak

Projectnummer	Projectomschrijving	Projectdoel
C3.1a en b - Gemeente Gouda en Hoogheemraadschap van Rijnland*	Bodemdaling in de gemeente Gouda: multi-stakeholder aanpak voor oplossingen tegen bodemdaling in Gouda	Bijdragen aan de ontwikkeling van kennis over bodemdaling aan de hand van een multi-stakeholder aanpak. Daarnaast bijdragen aan kennis verspreiding middels het nationaal kenniscentrum en het creëren van urgentie om actief iets tegen bodemdaling te doen.
C3.2a en b - Provincie Noord-Brabant en Waterschap Aa en Maas	Integrale aanpak klimaatadaptatie voor stroomgebieden in Noord-Brabant: ontwikkeling en realisatie van een integrale en multifunctioneel klimaatadaptatie plan voor	Versterken en restaureren van het bodem-water-systeem in beekdalen, aangezien dit systeem de basis is voor een klimaat robuust, natuurlijke, economische leefomgeving.

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

	rivier- beddingen in de provincie Noord-Brabant	
C3.3 - Gemeente Dordrecht	Spuiboulevard – Gemeente Dordrecht	Ontwikkelen van beleid voor een groenblauwe-leefomgeving (gebied Spuiboulevard) om te zorgen dat ambities van klimaatadaptatie gerealiseerd worden en een integraal multidisciplinaire aanpak gepromoot wordt door de stakeholders.
C3.4 - Gemeente Zwolle	Climate Campus netwerk – governance	Ontwikkel, test en uitvoeren van een innovatie manier van samenwerken dat de campuscapaciteit verbeter om klimaatadaptatie in de IJssel-Vecht Delta te versnellen
C3.5 Waterschap Vallei en Veluwe - Regionale samenwerking	Klimaatbestendige regio Vallei en Veluwe	Verder ontwikkelen en uitbreiden van de regionale samenwerking tussen gemeenten, provincies en waterschappen in de Vallei-Veluwe regio
C3.6 Provincie Utrecht	Minder hittestress in de provincie Utrecht	Versnellen van de aanpak voor het verminderen van hittestress in de provincie Utrecht met de ambitie om de eerste koele regio te worden van Europa

Tabel 4: projectomschrijvingen tandwiel C4 bedrijfsmodellen en financiën

Projectnummer	Projectomschrijving	Projectdoel
C4.1 - Gemeente Súdwest-Fryslân	Businessmodellen voor het landelijk gebied en landbouw in Súdwest-Fryslân	Demonstreren van een economisch en ecologisch klimaat adaptieve landbouwsector en in landelijk gebied
C4.2 - LTO Noord en Deltaplan Agrarisch Waterbeheer**	Dialogo in dalend veen: ontwikkeling van een transformatieve toolkit met businessmodellen voor duurzame en circulaire landbouw in veenweidegebieden	Ontwikkelen van strategieën voor technische en economische transitie en functieverandering of adaptatie en de combinatie van beide in dialoog met boeren
C4.3 - Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	Actieprogramma's klimaatadaptatie landbouw en natuur	Bewustwording creëren in de landbouwsector en natuurorganisaties voor klimaatverandering in 2030. Samenwerking tussen beide groepen promoten, gebaseerd op het gezamenlijk bewustzijn dat aanpassing tegen klimaatverandering noodzakelijk is op de lange termijn.

* Binnen het project 3.1 zijn partijen in gesprek met een nieuwe partner, die mogelijk ook toetreedt tot het consortium

** De financiering van project C4.2 is op moment van schrijven nog onduidelijk. Ook is de toekomstige rol van het project binnen het LIFE-IP programma op het moment van schrijven nog onduidelijk. Op dit moment is project C4.2 daardoor geen onderdeel van de monitoring.

4 Monitoringsprotocol

4.1 Startpunt monitoring

Het huidige monitoringsplan is opgesteld met input uit de volgende bronnen/bijeenkomsten:

- Interview/uitvraag bij projectleiders (december 2022) (zie bijlage 1);
- Eerste opzet monitoringsstrategie;
- Interviews tandwieltrekkers/uitvraag voortgang bij projectleiders (januari/februari 2023);
- Eerste strategiesessie: monitoringssystematiek;
- Tweede strategiesessie: aanpassing monitoringsstrategie;
- Informatie uit de jaarrapportage over 2022.

4.2 Type indicatoren

De projecten, tandwielen en het programma monitoren we aan de hand van indicatoren. Deze indicatoren zijn meegegeven door het EU LIFE-IP programma (KPI's, producten en milestones), uitgebreid op grond van de LIFE-IP aanvraag en aangevuld met de informatie die is opgehaald bij de projecten en in de interviews met de tandwieltrekkers. Tabel 5 geeft een samenvattend overzicht van de indicatoren. De indicatoren zijn onderverdeeld in throughput, output, outcome en impact op project-, tandwiel-, en programmaniveau. De kleuren laten zien welke indicatoren we op welke niveau (project, tandwiel of programma) beschouwen. Naast de doelen per tandwiel monitoren we overall impact van het programma: de mate waarin versnelling van adaptatie plaatsvindt (D5), de socio-economische impact (D6) en de ecologische impact (D7). De project- en tandwielindicatoren maken onderdeel uit van de jaarrapportage en worden op tandwielniveau besproken tijdens de kwartaalbijeenkomsten. De leerervaringen worden in samenhang met de indicatoren beschreven. Tijdens de jaarlijkse bijeenkomsten is aandacht voor de mate waarin het LIFE-IP programma klimaatadaptatie in Nederland versnelt. Op dit moment beschikken we nog niet over indicatoren die dit op programmaniveau kunnen volgen.

Op basis van de leerervaringen kunnen nieuwe indicatoren aan het protocol worden toegevoegd, die vervolgens in de jaarrapportage (blauw spoor) worden uitgevraagd en daarmee onderdeel worden van een nieuwe monitoringscyclus. De leerervaringen worden ook meegegeven aan het communicatie en disseminatie spoor.

Tabel 5: overzicht indicatoren per tandwiel

	Throughput	Output	Outcome	Impact
D1	Ontwikkelen en ontsluiten lokale sectorspecifieke informatie	Vindbaarheid en bereikbaarheid	Kennishiaten	Klimaatinclusief beleid en beheer
		Gebruik van tools en informatie	Gebruik van klimaatkennis in beleid en beheer	
D2	Participatieplan	Aantal bereikte inwoners	Bewustwording	Lokale initiatieven
	Lokale participatietrajecten	Participatie guideline	Urgentiebesef	Actiebereidheid

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

D3	Bouwen en onderhouden netwerk stakeholders	Handreiking samenwerking; Coöperatief model	Integrale aanpak klimaatadaptatie; integrale ruimtelijke plannen	Uitvoering klimaatadaptatie in integrale ruimtelijke ontwikkeling
D4	Analyse integrale financiering en bestaande business models	Rapportage status business models en financiering; financieringsplan	Bewustwording nieuwe business models	Gebruik nieuwe business models voor financiering van klimaatadaptatie
D5				Versnelling van de implementatie van de NAS
D6		Aantal betrokken personen aantal betrokken bedrijven		Gezondheid en welzijn Werkgelegenheid Aanpassingsvermogen
D7			Biodiversiteit Veerkracht natuurlijk systeem Waterkwaliteit	

Bovenstaande indicatoren zijn ook gebruikt voor de “0-meting”: de stand van zaken per indicator bij aanvang. Conform de cyclus (figuur 3) wordt de voortgang per indicator ten opzichte van de 0-meting jaarlijks uitgevraagd via de jaarrapportage. Tussentijdse leerervaringen worden elk kwartaal tijdens de kwartaalbijeenkomsten onderzocht en vastgelegd.

4.3 Monitoring proces

In de monitoringsstrategie worden meerdere aspecten meegenomen:

- Faciliteren van leren:
 - Uitwisselen leerervaringen tussen projecten binnen tandwielen
 - Uitwisselen leerervaringen tussen projecten over tandwielen heen
 - Specifiek uitwisselen van leerervaringen die klimaatadaptatie in NL kunnen versnellen (over de tandwielen heen).
- Interpreteren van de leerervaringen gericht op te verzamelen informatie
- Voortgangsinformatie (input, throughput, output, outcome en impact) doen verzamelen via de jaarlijkse inventarisatie t.b.v. de jaarrapportage
- Meegeven van de jaarlijks opgehaalde informatie aan de projecten t.b.v. het leerproces

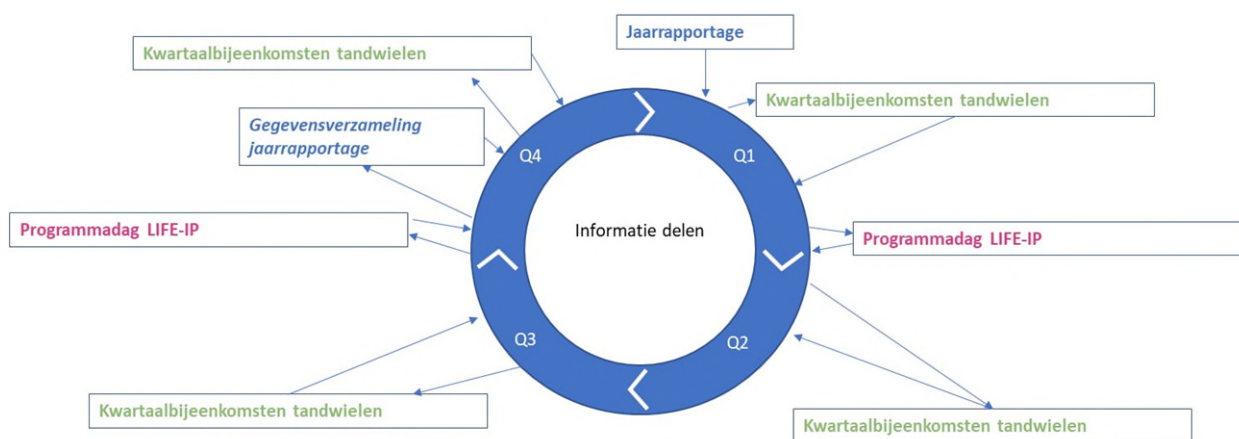
Drie type monitoring vragen staan centraal:

- Doen we wat is afgesproken?
- Wat zijn de effecten van maatregelen in de praktijk?
- Liggen we op koers?

Naast de voortgang op KPI's, producten en mijlpalen, worden ook de leerervaringen jaarlijks geïnventariseerd en meegenomen in een jaarlijkse monitoringsrapportage. Dit volgt een vaste jaarlijkse cyclus (zie figuur 3). De volgende bijeenkomsten en rapportages vinden jaarlijks plaats:

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

- Vier kwartaalbijeenkomsten worden georganiseerd. Hierbij komen projecten van een tandwiel samen en delen informatie met elkaar.
- De tweejaarlijkse programmadagen LIFE-IP Klimaatadaptatie (voorjaar en najaar). Hierbij leren de verschillende tandwielen onderling. De programmadagen vinden plaats in het kader van het LIFE-IP Klimaatadaptatie in het algemeen en zijn niet alleen voor monitoring. Gebruik maken van deze programmadagen is het meest efficiënt omdat alle partijen dan bij elkaar zijn. Tijdens deze dagen kan output van de kwartaalbijeenkomsten van de tandwielen tussen tandwielen onderling gedeeld worden.
- Begin Q4, de gegevensverzameling voor de jaarrapportage.
- Begin Q1, de jaarrapportage. De jaarrapportage loopt via het spoor van verantwoording (en staat feitelijk buiten het monitoringsproces), maar de opbrengst van de jaarrapportage gebruiken we als input voor de lerende monitor.

Figuur 3: jaarcyclus

Op het moment van schrijven van voorliggend monitoringsplan zitten we in eind Q1, na de programmادag LIFE-IP en voor de kwartaalbijeenkomsten in Q2. De leerervaringen die in de loop van 2023 worden opgedaan, leiden in Q4 tot mogelijke uitbreiding van de gegevensverzameling voor de jaarrapportage. De leerervaringen die in de 0-meting zijn 'opgehaald', maken daarom nog geen deel uit van de rapportage aan de EU. Dit gebeurt pas als de leerervaringen zijn besproken en gevalideerd tijdens de landelijke programmادag begin Q4.

4.4 Organisatie

De organisatie van de monitoring bestaat uit de volgende stakeholders:

- Projectleiders
- Tandwieltrekkers
- Coördinator LIFE-IP Klimaatadaptatie (Ministerie van IenW en RIVM)

De **projectleiders** hebben in de monitoring de kennis over hun eigen projecten. Zij kunnen aangeven welke monitoringsbehoefte ze hebben op hun thema of op projectniveau. De projectleiders leveren data aan voor de monitoring en denken mee in de specials.

De **tandwieltrekkers** hebben zicht op de overall doelen van een tandwiel. Zij denken mee in hoe de tandwielen gemeten worden. Met de uitkomsten van de monitoring kunnen zij binnen hun tandwiel sturen op gewenste resultaten. Voor de tandwieltrekkers is het dus van belang dat de indicatoren aansluiten op de

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

doelen voor hun tandwiel. Drie van de vier tandwieltrekkers zijn zelf ook betrokken bij een project. Bij het vierde tandwiel wordt de rol van tandwieltrekker vervuld door iemand van het coördinerende ministerie.

De **coördinatie** van het gehele programma ligt bij het ministerie IenW en het RIVM. Zij geven sturing aan de gehele monitoringscyclus. Ook bepalen zij wat op programma niveau gemeten moet worden.

5 Rapportage 0-meting

De 0-meting is uitgevoerd op basis van de oorspronkelijke LIFE-IP aanvraag, de jaarrapportage, interviews met elk van de tandwieltrekkers en een verdiepende uitvraag via de e-mail. Voor D3 is bovendien een kwartaalbijeenkomst bijgewoond waarmee de 0-meting en de eerste leerervaringen verder zijn uitgediept. Op basis hiervan is geconcludeerd dat het bijwonen van de kwartaalbijeenkomsten zeer waardevol is voor de monitor. Tijdens de programmadag in maart 2023 is besloten deze momenten als vast onderdeel op te nemen in de jaarlijkse monitoringscyclus, zie hiervoor ook figuur 3.

5.1 D1 - Monitoring van tandwiel Kennis en tools (C1)

De indicatoren voor D1 zijn weergegeven in tabel 6.

Tabel 6: overzicht indicatoren D1

Throughput proces	Output resultaat	Outcome effect	Impact
Ontwikkelen en ontsluiten lokale sector specifieke informatie	Vindbaarheid en bereikbaarheid	Kennishiaten	Klimaatinclusief beleid en beheer
	Gebruik van tools en informatie	Gebruik van klimaatkennis in beleid en beheer	

Ontwikkelen en ontsluiten lokale sector specifieke informatie

Er is veel kennis beschikbaar, maar het is een uitdaging om deze kennis op een makkelijke en snelle manier vindbaar te maken. Tandwiel C1 heeft daarom als hoofddoel het beschikbaar en vindbaar maken van kennis. De projecten die onder het tandwiel vallen ontwikkelen twee tools en één handreiking. De tools en handreiking zijn met name bedoeld voor decentrale overheden. De projecten liggen op koers en vragen niet om bijsturing. Er vindt nu veel informatieverzameling plaats. De uitwerking van de tools volgt in een latere fase.

Elk van de projecten heeft een gebruikersgroep of Community of Practice ingericht. Hierdoor kan vraaggestuurd kennis ontwikkeld worden.

Vindbaarheid en bereikbaarheid

De website www.klimaatadaptatienederland.nl biedt al diverse tools aan. Deze website trekt ruim 90.000 bezoekers per jaar (mei 2021). De nieuw ontwikkelde tools zullen ook via deze website ontsloten worden.

Gebruik van tools en informatie

Er zijn nog geen gegevens bekend over het daadwerkelijk gebruik van tools. Het gebruik van de nieuw ontwikkelde tools en informatie zal worden bepaald op basis van het aantal keer dat een tool wordt voorgeschreven, bijvoorbeeld in actieplannen. Naast het kwantitatief monitoren van het gebruik van de tools, is er ook behoefte in het meten van de wijze van gebruik van de tools. Dat levert inzicht in hoe in de

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

toekomst door participatie van een gebruikersgroep en/of een community of practise bruikbare, doelgroepspecifieke tools kunnen worden ontwikkeld. Ook geeft het inzicht in waarom de tool gebruikt wordt en op welke manier de tool inzicht geeft. Daarnaast is er behoefte aan inzicht in de volgende vragen:

- Zijn de ontwikkelde tools bruikbaar?
- Wordt hiermee de kennis of inzicht van gebruikers vergroot?
- In welke mate dragen de tools bij aan kennisdeling/ vergroting?
- In hoeverre hebben de tools impact op het gebiedsbeheer?
- Zijn er nieuwe perspectieven ontstaan door de handleiding?
- Heeft de handreiking geholpen bij acties die anders niet waren ondernomen?

Kennishiaten

Via de Community of Practices van de C1-projecten wordt reeds kennis uitgewisseld. Het leren onderling in de C1-projecten gebeurt beperkt. De projecten wisselen onderling wel kennis uit als daar interesse voor is, maar in essentie zijn het losse projecten. De ambitie van de projecten is aan te haken bij congressen en bepaalde podia om de tools daar toe te lichten. Sinds het begin van de discussies over monitoren, is er steeds meer aandacht besteed aan hoe de monitoring vorm zou kunnen krijgen.

Gebruik van klimaatkennis in beleid en beheer

Nog geen voortgang gemeld.

Klimaatinclusief beleid en beheer

Nog geen voortgang gemeld.

5.2 D2 – Monitoring van tandwiel bewustwording en urgentie (C2)

De indicatoren voor D2 zijn weergegeven in tabel 7.

Tabel 7: overzicht indicatoren D2

Throughput proces	Output resultaat	Outcome effect	Impact
Participatieplan	Aantal bereikte inwoners	Bewustwording	Lokale initiatieven
Lokale participatietrajecten	Participatie handleiding	Urgentiebesef	Actiebereidheid

Participatieplan

Het doel van tandwiel C2 is het vergroten van bewustwording en urgentiebesef van klimaatadaptatie. De projecten werken ieder op een eigen manier samen met inwoners en andere stakeholders. Samen stellen de projecten een participatieplan op waarin wordt beschreven op welke wijze welke doelgroepen in de projecten betrokken worden.

Lokale participatietrajecten

De projecten werken op verschillende manieren aan participatie. Amsterdam is bezig met een netwerk van organisaties in platform Rainproof, Arnhem heeft een bewonersinitiatief, Groningen werkt met klimaatcoaches en Rotterdam richt zich samen met organisaties in het sociale domein op het hittebestendig maken van de gebouwde omgeving.

Aantal bereikte inwoners

Het aantal bereikte inwoners is de output indicator die wordt gebruikt en kan onder andere gemeten worden aan de hand van het aantal subsidie aanvragen en leningen. Dit geeft inzicht in het aantal mensen dat actief bezig is met het thema. Ook geeft het inzicht in welke acties inwoners ondernemen. Het aantal aanmeldingen voor initiatieven als 'boompje erbij' en de tegeltaxi is ook een indicator voor het tandwiel. Ten

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

slotte geeft het aantal bezoekers op websites van de projecten inzicht in het aantal bereikte inwoners. De gegevens voor deze indicatoren zijn nog niet bekend.

Een aandachtspunt met betrekking tot het aanvragen van subsidies is het implementatie-deficit. De subsidieaanvragen worden vooral gedaan door degenen die de betreffende actie ook zonder subsidie zouden kunnen uitvoeren. De wijken die achterlopen, blijven daardoor achterlopen.

Participatie handleiding

De projecten werken ieder op een eigen manier samen met inwoners en andere stakeholders. Doel is om de leerervaringen uit te wisselen en op basis daarvan gezamenlijk een participatieplan op te stellen waarin de best practices van de verschillende projecten worden vastgelegd. Een dergelijke handleiding bestaat nog niet. De best practices worden bepaald wanneer de projecten bij elkaar op bezoek gaan. In het participatieplan zal onderscheid worden gemaakt tussen de verschillende doelgroepen.

Bewustwording en urgentiebesef

Het doel van tandwiel C2 is het vergroten van bewustwording en urgentiebesef van klimaatadaptatie. In principe wordt dit gemeten door de partijen die zijn betrokken bij de verschillende projecten. Er is nog geen eenduidige manier bedacht hoe dit gedaan kan worden. Een idee is om dit voor- en na de interventies te meten via een poll of enquête.

Lokale initiatieven

De rode draad tussen de projecten is hoe je bewoners bewust maakt en aanzet tot actie. Vanuit de leerervaringen uit de verschillende projecten moet niet alleen lering ontstaan voor andere projecten maar een olievlekwerking ontstaan van waaruit steeds meer lokale initiatieven ontstaan. Dit wordt onder andere meetbaarheid gemaakt aan de hand van subsidie aanvragen.

Actiebereidheid

Het doel van het tandwiel is niet alleen informeren, maar ook aanzetten tot actie. Alleen informeren is te weinig als het doel is dat inwoners actie ondernemen, maar actiebereidheid is niet te monitoren. De daadwerkelijke acties wel. Uit de projecten blijkt dat het betrekken van partijen en collega's uit het sociale domein helpt bij het versnellen van klimaatadaptatie. Activiteiten die vanuit het sociale domein geprogrammeerd worden, kunnen mensen motiveren om voor klimaatadaptatie in beweging te komen.

Overig

Een breed scala aan factoren belemmert het implementeren van klimaatadaptatieve maatregelen. In LIFE-IP Klimaatadaptatie worden sommige belemmerende factoren aangepakt, maar zeker niet allemaal. Voorbeelden zijn technische belemmeringen zoals kabels en leidingen die in de weg liggen voor het planten van groen. Ook sociaal maatschappelijke problemen, zoals een taalbarrière, vormen belemmeringen voor het versnellen van klimaatadaptatie die niet in LIFE-IP Klimaatadaptatie geadresseerd worden.

5.3 D3 – Monitoring van tandwiel governance en integrale aanpak (C3)

De indicatoren voor D3 zijn weergegeven in tabel 8.

Tabel 8: overzicht indicatoren D3

Throughput	Output	Outcome	Impact
Bouwen en onderhouden netwerk stakeholders	Handreiking samenwerking; Coöperatief model	Integrale aanpak klimaatadaptatie; integrale ruimtelijke plannen	Uitvoering klimaatadaptatie in integrale ruimtelijke ontwikkeling

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

Tandwiel C3 is gericht op governance en een integrale aanpak. Doel is om de integrale aanpak van het klimaatadaptatiebeleid te bevorderen en een governance te ontwikkelen om dit te ondersteunen en multi-actor participatie in besluitvorming mogelijk te maken.

De projecten volgen het aantal, de diversiteit en de wijze waarop partijen bij besluitvorming betrokken zijn. Anderzijds volgen ze in hoeverre de inhoudelijke doelstellingen gerealiseerd worden.

Bouwen en onderhouden netwerk stakeholders

Het project voor bodemdaling (C.3.1) is gericht op het ter beschikking stellen van kennis, het vergroten van bescherming tegen wateroverlast en overstroming en het monitoren van de resultaten. De relevantie voor het bouwen en onderhouden van een netwerk van stakeholders zit in de wijze waarop het kenniscentrum is opgericht. Veel stakeholders zijn daarbij betrokken. De Coalitie Stevige Steden met belanghebbenden is geformeerd. De fysieke vestiging van het kenniscentrum en het neerzetten van het 'merk' heeft veel betrokken partijen overtuigd van nut en noodzaak. De gevolgde werkwijze kan een sjabloon worden voor het effectief betrekken van belanghebbenden in het kader van LIFE-IP. De monitoring van de effecten staat nog in de kinderschoenen. Er wordt momenteel gewerkt aan het monitoringsplan.

Dordrecht doorloopt een integraal participatief proces voor het ontwikkelen van beleidsregels voor een groen-blauwe leefomgeving in het gebied van de Spuiboulevard (C.3.3). Deze ontwikkeling moet klimaatadaptief gebeuren. Inmiddels is een eerste schetsontwerp gepresenteerd op een informatiemarkt, waar ca 500 deelnemers waren. In het project worden zowel de participatie als de uiteindelijk bereikte klimaatadaptatie gevolgd. Er zijn nog geen leerervaringen gemeld.

Waterschap Vallei en Veluwe werkt aan klimaatadaptatie via een structureel geborgd netwerk 'Klimaat Vallei & Veluwe' (3.3.5). Het netwerk bestaat sinds de ondertekening van een Manifest. Op de website delen de participanten hun informatie. Het netwerk werkt mee aan de jaarlijkse bestuurlijke klimaattop. Nu gaat de samenwerking van gericht op 'groot' naar meer gericht op 'klein'. Veertien projecten worden opgezet voor prettig wonen en werken. Er is aandacht voor het maken van klimaatafspraken met Gelderse gemeenten en woningbouwverenigingen. Voor zeven gemeenten zijn subsidieregelingen gemaakt. Ook is er aandacht voor recreatiegebieden in de vorm van vakantieparken voor de toekomst, waarbij ook het voorkomen van natuurbranden aandacht krijgt. Het is zoeken naar hoe aandacht voor overstromingsbestendige gebieden belegd kan worden. Het valt nu snel van de tafel af.

Provincie Utrecht ontwikkelt beleid en maakt afspraken met realiserende partijen over klimaatbestendige gebiedsontwikkeling, bouwen, en klimaatadaptatiemaatregelen als groene daken en groen-blauwe schoolpleinen (C.3.6).

Handreiking samenwerking

Nog geen voortgang gemeld.

Coöperatief model

Zwolle ontwikkelt en test met Climate Campus een innovatief coöperatief model en voert dit in praktijk uit. De bedoeling is om overheden, inwoners, ondernemers, onderwijs- en kennisinstututen samen te laten werken richting een klimaatbestendige delta en een weerbare samenleving. Inmiddels werken er diverse groepen studenten aan klimaatadaptatie. De climate escape room is ingezet en in zestig straten zijn tuinen aangepast (tegel wippen). Het ontwikkelen van de showtuin is nog niet opgestart. Het is zoeken naar een kosteneffectieve manier van het ontsluiten van praktijkvoorbeelden. Bewustwording is bevorderd bij ca 80.000 inwoners. Maar het is zoeken naar het daadwerkelijk veranderen van gedrag. Er zijn ideeën, maar deze in praktijk brengen kost tijd. Ook is er aandacht voor social equity. Verder blijkt dat de stichtingsvorm niet effectief is.

Integrale aanpak klimaatadaptatie

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

De handreiking “Handelingswijsheden voor samenwerken in klimaatadaptatie” is beschikbaar op https://klimaatadaptatienederland.nl/publish/pages/206923/221209_handelingswijsheden-klimaatadaptatie_def_1.pdf.

Integrale ruimtelijke plannen

Het project voor klimaatadaptatie van beekdalen (C.3.2) is gericht op het ontwikkelen en implementeren van klimaatadaptatieplannen via co-creatie met belanghebbenden in het betreffende gebied, de toepassing van nature based solutions daarbij en op het ondersteunen van gemeenten bij de vertaling van toekomstvisies in ruimtelijk beleid. De plannen zijn gereed.

Uitvoering klimaatadaptatie in integrale ruimtelijke ontwikkeling

De implementatie van de plannen voor klimaatadaptatie van beekdalen (C.3.2) loopt vertraging op door de politieke ontwikkelingen rondom het stikstofbeleid. Publicatie in de vorm van een storymap blijkt een toegankelijke manier waarmee een grote doelgroep bereikt wordt. De portal had in 2022 22.000 nieuwe unieke bezoekers. Het in gesprek gaan met boeren blijkt tijdrovend. Ook de voorbereiding van de workshops (twee gehouden) voor gemeenten kost veel tijd. Maar blijkens de meting van het doelbereik zijn de resultaten goed.

De realisatie van groen-blauwe schoolpleinen (C.3.6) verloopt voorspoedig. Belangrijk is de samenwerking met IVN. Ook belangrijk is dat de impact groot is omdat via de kinderen ook de ouders (en hun kennissen) betrokken raken. Ook zijn inwoners gemotiveerd om hun daken te vergroenen. Het blijkt daarbij wel moeilijk om te voldoen aan de subsidiecriteria. De voortgang op het gebied van lokale hitteplannen is goed (acht gemeenten zijn actief), maar het uitwerken van maatregelen blijkt moeilijk. Het is lastig om het onderwerp hittestress goed in gemeenten te beleggen. De voortgang op klimaatadaptief bouwen is goed. Provincie Utrecht werkt nu samen met de provincies Flevoland en Zuid-Holland.

5.4 D4 – Monitoring van financieringsmodellen (C4)

De indicatoren voor C1 zijn weergegeven in tabel 9.

Tabel 9: overzicht indicatoren tandwiel C4

Throughput	Output	Outcome	Impact
Analyse integrale financiering en bestaande business models	Rapportage status business models en financiering; financieringsplan	Bewustwording nieuwe business models	Gebruik nieuwe business models voor financiering van klimaatadaptatie

Het doel van dit tandwiel is het ontwikkelen van bedrijfsmodellen en mogelijkheden voor financiering voor een klimaatbestendig landelijk gebied. Hiervoor wordt gezocht naar samenwerking met zowel de agrarische sector als de financiële sector.

Analyse integrale financiering en bestaande business models

Gemeente Súdwest-Fryslân heeft een roadmap gemaakt voor identificatie, karakterisering van demonstratielocaties en de verwachte output daarvan (C.3.4.1). Er kunnen nog geen leerervaringen worden gemeld.

LNV is gestart met een regionale benadering van klimaatverandering in het landelijk gebied (C.4.3). Doel is het opstellen van een financieel plan voor een publiek-private benadering van de combinatie van klimaatadaptatieve landbouw en natuur. Ook onderhoudt LNV een dynamische kennisagenda klimaatadaptatie landbouw en natuur. Er loopt een groot aantal initiatieven op het gebied van publiek-private financiering van klimaatadaptatie in de sector. De inzet is om te onderzoeken hoe deze initiatieven

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

kunnen bijdragen aan de breder maatschappelijke doelstellingen voor natuur en landbouw. Regionale sessies hebben laten zien dat de doelen voor klimaatadaptatie scherper moeten worden geformuleerd om een integrale benadering mogelijk te maken. Het verbreden van het netwerk en een goede kennisuitwisseling helpt hierbij.

Rapportage status business models en financiering; financieringsplan

Het project met LTO dat in zes pilotgebieden op zoek zou gaan naar bedrijfsmodellen (3.4.2) is nog niet van start gegaan omdat de financiering van het project nog niet goed is geregeld.

Bewustwording nieuwe business models

Nog geen voortgang gemeld.

Gebruik nieuwe business models voor financiering van klimaatadaptatie

Nog geen voortgang gemeld.

5.5 D5 – Overall impact

D5 heeft als doel de versnelling van NAS te monitoren. Enerzijds is dat de versnelling die in de projecten zelf wordt bereikt, maar het merendeel van de versnelling vindt plaats door de disseminatie van de leerervaringen. Deze leerervaringen staan centraal tijdens de programmadagen die jaarlijks in Q1 en Q3 worden georganiseerd. Op basis hiervan worden de indicatoren waarop we de versnelling meten aangevuld en opgenomen in de volgende rapportage cyclus.

Tijdens de programmadag op 7 maart 2023 is reeds een aantal indicatoren benoemd. Deze zijn opgenomen in het verslag in Bijlage 2.

5.6 D6 – Socio-economische impact

De indicatoren voor D6 zijn weergegeven in tabel 10.

Tabel 10: overzicht indicatoren tandwiel D6

Throughput	Output	Outcome	Impact
	Aantal betrokken personen		Gezondheid en welzijn
	aantal betrokken bedrijven		Werkgelegenheid
			Aanpassingsvermogen

Als hierboven geconstateerd: programma's vanuit het sociale domein kunnen de implementatie van klimaatadaptatie versnellen. Omgekeerd kan klimaatadaptatie ten koste gaan van sociale samenhang, of sociale ongelijkheid versterken ('maladaptation'). Klimaatadaptatie kan ook zowel een positieve als negatieve economische impact hebben. Monitoren van de sociaal-economische impact van klimaatadaptatie is daarom belangrijk. Deze monitoring vindt plaats op projectniveau en beperkt zich tot de specifieke projectgebieden (lokale bevolking en lokale economie). Naast output indicatoren zoals het aantal betrokken personen en bedrijven meten we de impact in termen van gezondheid en welzijn, werkgelegenheid en aanpassingsvermogen van mensen en bedrijven. Deze indicatoren sluiten aan op de KPI's zoals deze ook in de jaarrapportage worden uitgevraagd. De leerervaringen kunnen worden meegenomen als beleidsaanbevelingen voor de implementatie van de NAS.

Aantal betrokken bewoners en bedrijven

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

Het tandwiel C2 richt zich specifiek op bewustwording. Het tandwiel heeft als doel, op basis van de leerervaringen van de projecten binnen het tandwiel, een participatie handleiding te ontwikkelen. De projecten organiseren participatie ieder op hun eigen manier. Dat gaat als volgt:

- C2.1 organiseert o.a. klimaatcafés, groensprekuren en tuinontwerpsessies voor bewoners en bedrijven van Arnhem.
- C2.2 werkt samen met direct betrokken ondernemers en bewoners aan een Stadspark in de binnenstad van Apeldoorn.
- C2.3 ontwikkelt een wijkmonitor voor bewoners en middenstad van Groningen
- C2.4 richt zich op het ontwikkelen op een hitteplan voor verschillende buurten in Rotterdam. Met de inzet van diverse communicatie middelen wordt beoogd zoveel mogelijk bewoners voor te lichten
- C2.5 zet in op het ontwikkelen van een toolbox en de inzet van klimaatcoaches om bewoners voor te lichten over maatregelen die zij zelf kunnen nemen om Amsterdam rainproof te maken
- C2.6 faciliteert een aantal demonstratieproject waarin wordt gekeken hoe de sponswerking van de bodem en het watersysteem in de regio Utrecht Zuidwest kan worden vergroot. Met name door het betrekken van de bewoners en de woningcorporaties met sociale woningbouw, kan ook worden ingezet op een fijnere en gezondere leefomgeving voor bewoners die een lagere sociaal-economische status hebben. Acties en communicatie worden aangepast op de behoefte van de doelgroep.

Ook de overige projecten zetten in op het actief betrekken van bewoners en/of bedrijven bijvoorbeeld in de vorm van CoP, co-creatiebijekomsten en gebruikersgroepen. Doel is om naast bewustwording ook in te zetten op het veranderen van gedrag. Voorbeelden van hoe projecten uit andere tandwielen bewoner en/of bedrijven betrekken zijn:

- C1.2 bijvoorbeeld hanteert de 7 principes van veerkracht van het Stockholm Resilience Centre, waaronder het principe “verbreden participatie”.
- C3.4 bouwt actief aan communities om meer voedingsbodemp voor sociale aspecten en socio-economische aspecten te creëren.
- C3.6 zet onder andere in op het vergroenen van daken en schoolpleinen. Het vergroenen van schoolpleinen heeft naast een fysiek effect ook een educatief effect op zowel de leerlingen als ook de ouders en de omwonenden.

De programmabijekomsten worden ingezet om leerervaringen uit te wisselen hoe dit te bewerkstelligen en meetbaar te maken.

Gezondheid en welzijn

Klimaatverandering heeft impact op de gezondheid en welzijn. Klimaatadaptatie mag niet ten koste gaan van gezondheid en welzijn. Voor een aantal projecten zijn de acties hier direct op gericht, zoals C1.3, C2.4 en C3.6.

C1.3 richt zich op het informeren van alle GGD over preventieve gezondheidsmaatregelen. De GGD's informeren op hun beurt de gemeenten. De andere projecten richten zich meer impliciet op gezondheid en welzijn, bijvoorbeeld via het creëren van meer groen. Het monitoren hiervan zal kwalitatief plaatsvinden.

Werkgelegenheid

Vanuit de projecten worden verschillende initiatieven in de regio's opgestart die leiden tot meer werkgelegenheid. De spin-off is lastig te monitoren. In deze projecten beperken we ons daarom tot de extra werkgelegenheid die de projecten creëren. Bij de volgende projecten wordt extra werkgelegenheid gecreëerd:

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

- C2.2 werkt samen met direct betrokken ondernemers en bewoners aan een Stadspark in de binnenstad van Apeldoorn. Een aangename verblijfsomgeving zal naar verwachting leiden tot een hogere ondernemers in de binnenstad.
- C3.5 richt zich met de principes van een blauwgroene economie om meer werkgelegenheid in de regio.

Aanpassingsvermogen

Naast bewustwording en gedrag zijn ook de beschikbaarheid van middelen en vaardigheden essentieel voor het aanpassingsvermogen van bewoners en bedrijven. In veel van de projecten is reeds aandacht voor sociale gelijkheid door bij de implementatie van klimaatadaptatie rekening te houden met de toegankelijkheid van de voorzieningen en de beschermende werking van de voorzieningen voor alle inwoners van Nederland ('social equity'). De kwartaal- en programmabijeenkomsten worden benut om leerervaringen uit te wisselen hoe dit verder te vergroten en meetbaar te maken.

5.7 D7 - Ecologische impact

De indicatoren voor D7 zijn weergegeven in tabel 11.

Tabel 11: overzicht indicatoren D7

Throughput	Output	Outcome	Impact
		Biodiversiteit	
		Veerkracht natuurlijk systeem	
		Waterkwaliteit	

Veel van de projecten richten zich op ingrepen in de fysieke leefomgeving. In de projecten meten we kwalitatief hoe dit bijdraagt aan een afname of toename van de biodiversiteit, de veerkracht van het natuurlijk systeem en de waterkwaliteit in het projectgebied.

Biodiversiteit

Met de indicator biodiversiteit kijken we zowel naar ecosystemen als naar soorten. Een aantal projecten is specifiek gericht op het herstellen of verbeteren van de biodiversiteit zoals C1.2 en C3.2.

C1.2 heeft als doel een Klimaat Ecosysteem Koers en een Actietabel Klimaatbestendige Ecologische Veerkrachtige Grote Wateren te ontwikkelen. Beide dragen bij aan de N2000 doelstellingen. Het project heeft betrekking op de natte deltanatuur in Nederland. Door het betrekken van stakeholders zal naar verwachting ook gedragsverandering optreden waarmee het bereik verder wordt vergroot.

C3.2 heeft als doel het natuurlijke water-bodem systeem van de beekdalen te herstellen waarmee diverse soorten meer kansen en ruimte krijgen.

Bij andere projecten is dit meer indirect. Zo is C1.3 primair gericht op hitte en gezondheid gericht maar wordt actief gezocht naar koppelkansen met groen. Groen heeft een positief effect op de gezondheid en het verlagen van de temperatuur en kan -mits divers- ook een bijdrage leveren aan de biodiversiteit. Ook veel van de projecten binnen C2 en C3 (oa C2.1, C2.2, C2.6, C3.3, C3.4, C3.5 en C3.6) zetten in op de een groen-blauwe structuur en het vervangen van verharding door groen in stedelijk gebied. Meer groen in

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

stedelijk gebied zal naar verwachting een ecologische bijdrage leveren in de zin van foerageergebieden en/of verblijfplaatsen.

Veerkracht natuurlijk systeem

Met de indicator veerkracht natuurlijk systeem kijken naar de niet-biologische aspecten die van invloed zijn op ecosystemen zoals gezondheid van de bodem en waterbeschikbaarheid.

C1.2 richt zich op het verbeteren van het ecologisch functioneren van de grote wateren in Nederland. Door het betrekken van stakeholders zal naar verwachting ook gedragsverandering optreden waarmee het bereik verder wordt vergroot.

C3.2 heeft als doel het natuurlijke water-bodem systeem van de beekdalen te herstellen en hiermee een veerkrachtig systeem te creëren dat robuust is in tijden van teveel en te weinig water.

Tandwiel C4 richt zich op ontwikkelen van bedrijfs- en financieringsmodellen voor een toekomstbestendige inrichting van het landelijk gebied waarin landbouw en natuur in evenwicht kunnen zijn.

Ook de eerder genoemde projecten die inzetten op vergroening van het stedelijk gebied zullen naar verwachting bijdragen aan een veerkrachtiger natuurlijk systeem. Groen in steden kan een belangrijke rol spelen bij het opvangen van overtollig regenwater, het vasthouden van water en het tegengaan van hittestress.

Waterkwaliteit

Er zijn twee projecten die de waterkwaliteit van een gebied verbeteren. Dit zijn C1.2 en C3.2. C1.2 heeft als doel de waterkwaliteit binnen het beheergebied (450.000) te verbeteren onder andere door meer inzicht te bieden in acties en maatregelen voor aanleg, onderhoud en beheer voor verschillende typen water.

C3.2 heeft als doel het natuurlijke water-bodem systeem van de beekdalen te herstellen om zodoende te kunnen voldoen aan de Kaderrichtlijn Water (KRW).

5.8 Vervolg

De voortgang op de indicatoren wordt door de cyclus heen verrijkt. De uitkomsten worden via verslagen van kwartaalbijeenkomsten en jaarbijeenkomsten gedeeld en meegegeven aan het spoor van communicatie en disseminatie. De leerervaringen vinden via presentaties en discussies op de programmadag, die begin Q4 plaatsvindt, hun weg naar de jaarlijkse gegevensverzameling.

Medegefinancierd door
de Europese Unie

Kenmerk

R001-1288774SNE-V00

Bijlage 1: vragenlijst projectleiders

1. Wat is het doel van het project?
2. Wie is de doelgroep?
3. Welke acties zijn voorzien?
4. Wat is het beoogde resultaat van de acties?
5. Op welke wijze wordt hiermee versnelling bereikt?
6. Hoe kan dit meetbaar gemaakt worden?
7. Wanneer moet dit resultaat bereikt zijn?
8. Welke middelen (kennis, capaciteit, geld) zijn beschikbaar om de acties te ondernemen?

9. Denk je dat jouw project ook een socio-economische bijdrage kan hebben?
10. Denk je dat jouw project ook een ecologische bijdrage kan hebben?

11. Welke monitoringsbehoefte heb jij vanuit dit project?
12. Wat wil je ons nog meer meegeven?

Bijlage 2: verslag programmadag Q1 2023

Op 7 maart 2023 vond de eerste programmadag van 2023 van het LIFE-IP programma plaats. De hele dag stond in het teken van leren van en met elkaar. Vanuit de monitoring vond 's middags een sessie van 1,5 uur plaats over de monitoring. Bij de sessie waren 29 mensen aanwezig (inclusief de drie sessie begeleiders van TAUW en ORG-ID).

De sessie was als volgt opgebouwd. Allereerst vond een kennismakingsronde met leerervaring plaats. Iedere aanwezige stelde zichzelf voor en benoemde daarbij drie leerervaringen. De leerervaringen waren onderdeel van het proces, de inhoud of de relatie. De aanwezigen kregen voor de kennismakingsronde een paar minuten de tijd om zich voor te bereiden. Nadat iedereen kennis had gemaakt met elkaar, werd een presentatie gehouden over de monitoring. Na de presentatie werd aan de deelnemers gevraagd of ze nog iets mee wilden geven over de monitoring.

De leerervaringen die benoemd zijn over het proces, zijn:

- Vaak hebben andere thema's binnen de provincie meer prioriteiten. Dan is er ook weinig capaciteit om te ondersteunen omdat het onduidelijk is hoe geholpen kan worden. Communicatie blijft de sleutel.
- Zet in op waar de energie zit. Bijvoorbeeld bij het groenblauwe schoolpleinen project, daar zit veel energie en er zijn veel aanvragen binnengekomen. Scholen willen graag aan de slag, en bereiken ook veel verschillende doelgroepen. De subsidies zijn helemaal uitgeput, maar worden nu ook verhoogd.
- Als er enthousiasme ontstaat, dat intern ook uitdragen. Dat is ontzettend van belang.
- Ondanks dat er veel mensen goed bezig zijn, is er het gevoel dat we eerder achterop beginnen te raken dan dat we versnelling bereiken. Dit heeft vooral te maken dat iedereen alles voor zichzelf doet. Leren onderling is enorm belangrijk, ook financieel gezien.
- Het is belangrijk voor de versnelling van klimaatadaptatie om inzicht te krijgen in kennisleemtes.
- De basis voor samenwerking hangt af van de fase van een project en de samenwerkingsvorm.
- Een stichting die werkt aan klimaatadaptatie werkt (nog) niet als deze niet voldoende capaciteit heeft. Daarnaast geldt dat de voordelen van een stichting niet altijd benut kunnen worden. Een stichting heeft bijvoorbeeld vaak eigen personeel nodig om mee te kunnen doen aan benodigde grote subsidies.
- Als een begroting niet correct en/of achterhaald is, moet deze geactualiseerd worden.
- Het is mooi om te zien dat organisaties op papier functioneren als in de praktijk. En dat dit steeds soepeler gaat.
- Het opstarten en begeleiden van versnellingsacties is een boeiend, maar intensief proces.
- Monitoring moet gekoppeld worden aan disseminatie.
- Qua kennisdeling is het belangrijk te realiseren dat LIFE-IP een tijdelijk programma is. Het is daarom belangrijk om vooral de verbinding en aansluiting te zoeken bij andere (langer lopende) programma's.
- Intern alles goed regelen is een veel grotere en lastigere opgave dan het project zelf.
- Bureaucratisch, grote organisatiestructuur, vergt meer tijd dan vooraf gedacht.
- De financiële sector is binnen werkgroep klimaatadaptatie bezig met integreren van klimaatadaptatie, maar is vooral gericht op het waarborgen van de eigen sector en kijkt nog niet naar verantwoordelijkheden daarbuiten.
- Er is enorm veel kennis, maar bedrijven en inwoners hebben hulp nodig hoe deze kennis toe te passen.
- Bij lokale hitteplannen geldt dat deze op tijd moeten beginnen (winter) zodat er in de zomer een plan ligt (lokaal hitteplan). Daarnaast helpt het om bijeenkomsten te organiseren per doelgroep (sociale partners).
- Bij het opleveren van een product, is het goed zorg te dragen voor eigenaarschap.
- Gesprekken over afstemming en samenwerking houdt het maken van meters in de uitvoering tegen.

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

- Blijvende betrokkenheid en continuïteit van verschillende disciplines zijn nodig voor input monitoringsplan (waan v/d dag).

De leerervaringen die benoemd zijn over de relatie, zijn:

- Het kan lastig zijn om de interne organisatie mee te krijgen. In sommige gemeentes is het de tendens dat je alles zelf moet doen. Het meekrijgen van de gemeente kan een grotere opgave zijn dan het project zelf.
- Bij een project, komt veel meer kijken dan alleen de inhoud van het project zelf. Alle bureaucratie eromheen maakt het soms moeilijk. In sommige gemeentes mist er organisatiestructuur.
- Ondernemers zijn vaak enthousiast en hebben kennis van maatregelen. Maar ze weten nog niet hoe ze het zelf moeten toepassen. Daar is hulp bij nodig. Er is urgentiebesef, maar er is behoefte aan kennis hoe het toe te passen.
- Ook veel behoefte bij de toepasbaarheid van kennis. De vraag is hoe we dat systematisch met andere thema's goed voor elkaar krijgen.
- Samenwerking tussen thematieken is vereist en is de sleutel tot succes.
- Men moet elkaar actief elkaar opzoeken binnen de gemeente (fysiek/sociaal) en dat blijven herhalen om klimaatadaptatie onder de aandacht te brengen.
- Het is heel mooi om een enthousiaste community te ervaren. Er ontstaat steeds meer verbinding tussen de onderdelen.
- Het oefenen met rapportages, elkaar ontmoeten en elkaar inspireren helpt in het delen van kennis.
- Een project heeft 40 interviews gehouden. De projectleider geeft aan dat het bij de ge-interviewden startte als een moetje en eindigde met dat het als leuk ervaren werd. Er ontstonden door de interviews mooie gesprekken en netwerken.
- Er is vanuit de sector behoefte om met het rijk mee te denken en aan te haken.
- De wil partijen om samen ruimtelijke puzzels en kansen te verzilveren is er, maar de uitvoering blijft moeilijk.
- In veel gemeenten is er kwetsbaarheid van personeel. Er vindt veel verlies van relaties en kennis plaats als een collega die alles wist en iedereen kende vertrekt.
- Vanuit het programmamanagement is kennis behouden en het onderhouden van contacten met tandwielprojecten een uitdaging.
- Op interne verankering moet blijvend worden ingezet en continue in geïnvesteerd.
- Het is niet altijd even makkelijk om intern mensen te betrekken bij LIFE-IP klimaat.
- De opbouw van zowel kennis als netwerken is belangrijk voor de versnelling van klimaatadaptatie.
- Corporaties zijn heel belangrijk, maar zij moeten nog van ver komen om hitte en groen op te pakken. Een overkoepelende organisatie (bijvoorbeeld een Aedes) die aan kan haken bij het LIFE-IP zou handig zijn.
- De relatie tussen het fysieke en sociale domein is belangrijk. Wanneer er wijkgericht gewerkt moet worden, kan het sociaal domein als startpunt dienen. Een sociale doelstelling kan namelijk een ingang zijn klimaatadaptatie in mee te nemen (door het creëren van een gezonde leefomgeving middels vergroening en het klimaatadaptatief maken van het stedelijk gebied).
- Er is meer intern urgentiebesef.

De leerervaringen die benoemd zijn over de inhoud, zijn:

- Er gebeurt al veel, maar het overbrengen van de informatie via communicatie kan beter.
- Er is opschaling/versnelling nodig, maar we weten nog niet hoe we massa kunnen maken.
- Projecten richten zich op lokale schaal. Voor versnelling belangrijk om aansluiting en verbinding te zoeken met andere nationale programma's die lopen. Niet alleen lokaal delen, maar ook landelijk. Ook stappen zetten in nationale beleid.
- Ten aanzien van klimaatadaptatie, hebben waterschappen en provincies allemaal hun eigen regelingen. Daar moet meer samenwerking plaatsvinden en daar moeten de handen in een geslagen worden. Als regio moet je meer eenduidig aan de slag.
- Het monitoren van versnellen is nodig. Waarbij niet de uitkomst gemonitord moet worden, maar voor de ervaring en de belemmeringen. Daar leren we het meest van.

Medegefinancierd door
de Europese Unie

Kenmerk R001-1288774SNE-V00

- Over UV-straling is nog weinig kennis. UV-straling is daardoor nog het ondergeschoven kindje en het staat als thema nog niet op het netvlies.
- Het urgentiebesef over hitte gaat de laatste tijd een stuk beter.
- Op het gebied van klimaatadaptatie gebeurt al een hoop en veel sectoren zijn aan het verkennen hoe hier mee om te gaan. Maar daar waar klimaatschade niet in geld uit te drukken is, wordt het lastig.
- Met moet bij lokale hitteplannen voldoende tijd nemen om doel uit te leggen.
- Voordelen van organisatievorm (stichting) kunnen niet altijd gebruikt worden.
- Een stichting kan zonder eigen personeel van veel subsidies geen gebruik maken.

Naast de leerervaringen op het gebied van proces, relatie en inhoud in de projecten zijn ook een aantal aandachtspunten genoemd ten aanzien van de monitoring. Allereerst werd benoemd dat het interne jaarrapport een nuttige thermometer is om te zien hoe het met de projecten ervoor staat. Zo kunnen de projecten hun eigen inzet aanpassen of versnellen. De interne jaarrapportage is onderdeel van de monitoring.

Ten tweede is benoemd dat de monitor lerend moet zijn. Als het doel niet wordt behaald, dan moet er gesproken worden over waarom dat niet gelukt is. Daar wordt meer van geleerd dan alleen de dingen die goed gaan.

Ten slotte werd er in de lerende monitor overlap gesignaleerd met disseminatie. Er moet worden voorkomen dat werk dubbel gedaan wordt.